

наставља да живи своје нове животе. Не догађа се, међутим често, да научна монографија са захтевном методологијом и доследно спроведеним и темељним истраживањем буде тако узбудљива за читање као ова. Зато би вредело да буде преведена на неки светски језик и, попут вампира, изађе из локалних граница.

Лада Стевановић

Када престаје детињство? Дечији бракови у ромској популацији у Србији: етнографско истраживање.

Ромски женски центар БИБИЈА, Етнографски институт САНУ и УНИЦЕФ; Београд 2017

Пракса дечјих бракова изузетно је изражена у ромској популацији у Србији. Више од половине девојчица удаје се пре навршене осамнаесте године живота. Да би појава била што боље схваћена, UNICEF је ангажовао сараднике ЕИ САНУ да спроведу теренско истраживање и пружи што релевантније закључке. На основу тог истраживања настао је извештај *Дечији бракови у ромској популацији у Србији*. Циљ *Извештаја* био је да пружи увид у дечје бракове створен на основу личних искустава припадника ромске заједнице, као и да понуди предлоге могућих интервенција у процесу сузбијања те појаве.

Истраживање је спроведено од марта до јуна 2017. године у Београду, Новом Бечеју, Врању, Пироту и Крагујевцу, а настало је као интегрални део пројекта партнерски реализованог од стране Ромског женског центра БИБИЈА, Етнографског института САНУ и UNICEF-а. Истраживање су спровели сарадници ЕИ САНУ др Иван Ђорђевић и др Љиљана Гавриловић, док је уредница издања Ана Продановић из UNICEF-а у Србији. Спроведено је седамдесет полуструктурираних интервјуа са припадницима различитог пола и узраста. У центру пажње је било идентификовање доминантних модела ступања у дечји брак и разумевање процеса везаних за доношење одлука у вези са њим.

Аутори извештаја направили су изузетно добар одабир локација на којима је истраживање спроведено. Република Србија је покривена „по вертикали“, од самог севера, па до крајњег југа. Остварена је изванредна сарадња са координаторкама на терену, које су знатно олакшале комуникацију са испитаницима и тако допринеле читавом подухвату поставивши добру основу за даља истраживања. Сараднице на терену биле су чланице Женске ромске мреже: „Тернипе“ из Пирота, Удружење Рома Нови Бечеј, „Састипе“ из Врања, „Романипен“ из Крагујевца и Женски ромски центар „БИБИЈА“ из Београда. Треба истаћи и обострани људски напор, испитаника и истраживача, пошто је један број личних наратива био изузетно потресан на интимном нивоу, захтевајући континуирану посвећеност и дубоку емпатију.

Треба подсетити да је Република Србија потписник и доносилац читавог низа докумената, конвенција, протокола, стратегија, као и закона који би требало да помогну у сузбијању појаве дечјих бракова, али ситуација на терену показује да

они не делују како треба. Домаћи нормативни и институционални оквир који спречавају дискриминацију и неравноправност препознају ту појаву, али општи проблем дискриминације доприноси њиховој невидљивости. Сprovedено истраживање и извештај настоје да схвате, појасне и предложи могућа решења у смањивању учесталости дејих бракова.

Данас је на снази *Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период 2016–2025. године*, која акценат ставља на образовање, становање, запошљавање, здравље и социјалну заштиту, али бави се и питањем дејих бракова. Један од циљева *Стратегије* у домену социјалне заштите јесте и унапређење система: „превенције и подршке с циљем смањења броја малолетничких и принудних бракова и малолетничких трудноћа у ромској заједници“. Извештај *Дечији бракови у ромској популацији у Србији: етнографско истраживање*, може бити посматран у контексту примене *Стратегије*. Као такав, он пружа поглед „изнутра“ и идентификује кључне тачке личних наратива, прича особа које су имале искуство дејих бракова. Као најзначајније факторе ризика који доприносе опстанку и учесталости те праксе, истраживање је идентификовало корелацију утицаја друштвених и културних норми, економски фактор, перцепцију важности образовања у самој заједници, као и општу маргинализацију Рома од стране ширег друштвеног окружења.

Неопходно је нагласити чињеницу да јавне политике не би смеле да занемарују активне сугестије које долазе из базе или да немају слуха за реалне проблеме са којима се суочавају грађани и грађанке. Другим речима, оне морају бити у складу са потребама људи којима су намењене и којих се тичу. Не би требале да буду наметане „одозго“ без рационалног дијалога и консензуса. Етнографска истраживања и рад на терену одличан су начин да се таква врста несклада предупреди или барем доведе у ред, а то је нешто што непрекидно треба стављати до знања законодавцима и институцијама које дефинишу и спроводе јавне политике. Етнологија пружа увиде у свакодневна искуства људи који су „предмет“ тих иницијатива, законских оквира и докумената. Управо због тога овде приказани *Извештај* има још значајнију улогу у процесу сузбијања праксе дејих бракова. Само континуирано истраживање и боравак на терену, схватање проблема, њихово решавање и комуникација, могу допринети обезбеђивању живота деци какав она свугде на свету и заслужују.

Извештај садржи преко сто страница и конципиран је попут етнографске монографије у неколико поглавља. Треба искористити прилику и изразити наду да ће бити претворен у праву монографију, књигу која ће пружити више простора тако важној теми. Прикупљени материјал пружа могућност да на основу личних наратива буде подигнута свест читавог друштва о појави са којом се суочавају ромска деца. Још важније, неопходно је да се унутар заједнице отвори дијалог о традиционалним формама, идентитету и законској нормативи која „схвата“ да је деци неопходно детињство.

Извештај започиње уз концизан и изузетно прегледан *Резиме*, односно *Увод*, који представљају главне намере читавог подухвата.

Након тога, понуђено је објашњење *Приступа и теоријско-методолошког оквира истраживања*. Истакнут је значај бављења проблемом „одоздо“, односно подвучен је значај етнографског приступа проучавању феномена дејих бракова,

као и важност разумевања ставова, вредност и kulturnih modela koje neгује сама заједница у односу према посматраној појави. Поред тога, скренута је пажња на хронични недостатак адекватне литературе и истраживања која третирају децје бракове у ромској популацији у Србији, али су и истакнути хвале вредни изузеци. Исто тако, нешто прецизније је објашњено коришћење квалитативне методе истраживања у циљу темељнијег схватања и интерпретације ставова, мишљења и мотива испитаника. Објашњена је употреба *дубинских полуструктурираних интервјуа* и приступ *мултилокалне етнографије*, као најплоднијих методолошких средстава за истраживање датог проблема. Посебно је наглашена стратегија *утемељене теорије*, као начина да се истраживање непрекидно коригује и унапређује док је у току. Додатно, истакнуте су *социјалне норме*, као кључни концепт у неговању културног модела у коме децји бракови фигурирају као прихваћена и утемељена пракса. Напокон, на крају првог поглавља идентификовани су и *циљеви истраживања*: пронаћи основне факторе који утичу на опстајање праксе децјих бракова; дискутовати о друштвено-културним нормама повезаним са датом праксом; одређивање актера укључених у одлуке везане за брак, као и дефинисање емотивног, економског и друштвено-културног контекста који утичу на те одлуке; идентификација носилаца промена који долазе из саме заједнице; предлагање интервенција на основу уважавања локалних специфичности конкретних заједница.

Посебно поглавље, *Теренско истраживање* описује рад на пројекту. Рад на терену спроведен је у пет градова током двадесет и пет истраживачких дана, посредством разговора са седамдесет припадника ромске популације различитог пола и узраста. Посебно је истакнут значај сарадње са координаторкама које су чланице локалних ромских организација. Описан је упитник који је садржао сетове питања о искуствима брака, о образовању испитаника, о њиховом односу према браку и образовању деце или блиских сродника, посебан скуп питања био је за испитанике чија деца нису ступила у рани брак, као што је последњи сегмент био посвећен економској ситуацији саговорника. У најкраћем су представљене и карактеристике истраживаних локација. Такође, објашњен је и узорак истраживања, односно типови испитаника са којима се разговарало. Најзад, размотрена је и етика истраживања. Добијена је сагласност Етнолошко-антрополошког друштва Србије, пошто је истраживање било засновано на *Протоколу за етичке стандарде у истраживању, евалуацији, прикупљању и анализи података* UNICEF-а.

Пето поглавље *Извештаја* посвећено је *Кључним темама у истраживању*. Пре свега, утврђено је или потврђено раширено постојање децјих бракова, али је уочено да модалитети, заступљеност и узроци варирају у зависности од комплексног низа фактора ризика, заштите и промена које се јављају у посебним ромским заједницама на проматраним локацијама. Анализом прикупљеног материјала, искристалисале су се главне теме у вези са факторима ризика, заштите и промене у вези са праксом децјих бракова: усвајање брачног статуса и брака уопште (са акцентом на познавање брака из перспективе деце која у њега треба да ступе); агенсност, односно процес доношења одлука у контексту односа моћи на релацији заједница/породица/дете; улога социјалних и културних норми: култ невиности, плаћање невесте, бежање девојке, обичаји у вези са браком (свадба, помирење); перцепција важности образовања, али и корист од образовања у реалној пракси; друштвена интеграција – примери добре праксе и ограничења која

се у том контексту јављају; феномен „стаклене таванице“, односно, фактори немогућности пробијања невидљиве баријере која се односи на маргиналну позицију ромских заједница у Србији.

Поглавље *Дечји бракови – прича изнутра* представља изводе из наратива испитаника који указују на сплет фактора од утицаја на одлуке о ступању у дечји брак. Извештај идентификује кључне чиниоце који утичу на доношење одлука о дечјим браковима: патријархални модел функционисања заједнице у коме је положај жене подређен, а њихове родне улоге подразумевају улогу супруге, мајке и домаћице; снажан утицај социјалних и културних норми у оквиру којих култ невиности одређује перцепцију брака; ступање у брачну заједницу као последица првог сексуалног односа, без знања о томе шта она подразумева, посебно у односу на одсуство представе о сексуалном животу; недостатак интергенерацијског дијалога, када је реч о браку и сексуалном животу; притисак заједнице у погледу неповратности чина ступања у брак, јер се развод види као повреда угледа породице; економски фактор и перцепција бољег живота за дете услед преласка у мужевљевој породици; перцепција образовања као пожељног, али суштински непотребног ресурса; сиромаштво, као последица маргинализације од стране већинског окружења, али и затвореног круга социјалних норми и недостатка образовања унутар самих заједница; код примера добре праксе интеграције у шире друштво уочава се тежина маргиналног положаја ромске популације, где дискриминација и опште тешка економска ситуација у земљи указују на опасности реверзибилне праксе, пошто се млади из интегрисаних породица рано удају и жене; значај феномена „стаклене таванице“, где Роми због своје етничке припадности имају подређени положај у образовању и на тржишту рада која се само чине „отвореним“, а због чега млади следе установљене обрасце сопствених заједница суочени са препрекама на које наилазе у већинском окружењу. Поглавље износи изванредан низ одломака из разговора који илуструју сваки од наведених фактора.

У *Завршним разматрањима и предлозима интервенција* нуди се основни оквир за разумевање процеса доношења одлука о дечјем браку, односно концепт „подређености“ (subaltern), који означава популацију измештену изван структура моћи и етаблираних институција, а чије позиције тумаче и заступају они који се у њима налазе. Таква позиција често занемарује поглед „изнутра“, односно налазе које обезбеђују етнографска истраживања. Истакнут је двоструки карактер маргинализације која долази споља, као притисак који ствара већинско окружење, али и стратегија самоодржања угрожене заједнице. Маргинализација и дискриминација доприносе очувања појава које се перципирају као део идентитета, подвлачећи их као доминантну разлику у односу на већинско друштво. Истраживање је показало: „да ромска популација у Србији не представља јединствену групу која поседује хомогену културу и дели социо-економски или политички статус“ и да пракса дечјих бракова варира од непостојеће до скоро у потпуности очуваног традицијског модела. Понуђен је концепт *маргинализованог окружења* као општи експланаторни оквир коју у обзир узима како спољне, тако и унутрашње факторе ризика ступања у дечји брак. Тако је истакнута делатна вредност окружења, а не искључиво појединачни поступци у процесу одлучивања о раним браковима.

Напоследку, *Извештај* нуди петнаестак препорука и предлога интервенција који проистичу из анализираних грађа, а имају за циљ сузбијање праксе дејчјих бракова. Неопходно је охрабривати деловање заинтересованих страна у оквиру постојећих националних стратегија и планова. Треба оснажити интересекторску сарадњу и креирати протоколе за спровођење и примену процедура у случајевима постојећих дејчјих бракова, али и за њихову превенцију. Потребно је ојачати мрежу медијаторки и координаторки на терену у сврху њиховог активног деловања на пољу спречавања дејчјих бракова. Неопходно је наставити са прикупљањем података о дејчјим браковима са циљем побољшања јавних политика. Такође, понуђен је и низ могућих интервенција на локалном нивоу које имају сопствене особености.

На самом крају, *Извештај* доноси *Детаљан водич за истраживање дејчјих бракова у ромској популацији у Србији* са упутствима, протоколом и упитником који се даље може користити.

Праксу дејчјих бракова треба искоренити зато што угрожава права деце и неоспорно им наноси штету. Поред тога, дејчји бракови генеришу читав низ проблема, од оних у вези са недостатком образовања, преко незапослености и сиромаштва, до потпуне осујећености у остваривању права на квалитетан и испуњен живот у сваком погледу. Заједници је неопходно понудити алтернативе. Укључити је у токове образовања и тржишта рада, без имплицитне дискриминације, социјалне мимикрије и „стаклене таванице“. Исто тако, ако се очекују промене у ромским заједницама, већинско друштво мора да се суочи са сопственом одговорношћу, са опресијом који врши како на манифестном, тако и на латентном нивоу. Не сме се заборавити да праксе дејчјих бракова једнако има у доминантном друштву. Исто, ни они не смеју бити толерисани.

Предност етнографског истраживања какво *Извештај* нуди, налази се у информацијама које су добијене непосредно од жена и мушкараца који су имали искуство склапања дејчјег брака и заједничког живота у тако раној доби. Сасвим је јасно да стварна ситуација на терену захтева континуирано праћење и посвећени рад. Дејчји бракови представљају важан друштвени проблем чије решавање захтева ангажман великог броја актера, а добијени резултати спроведеног истраживања потврђују схватање да једино заједнички напори државних институција, међународних организација, невладиног сектора, па и научних институција могу уродити плодом. Дуг је пут ка пуном остваривању равноправности и дугорочном смањењу сиромаштва, али је важно да је тај процес започео. Исто важи и за искорењивање праксе дејчјих бракова која мора ићи паралелно са другим процесима.

Милан Томашевић